

ЗА БЕОГРАД, ЗА СЛОБОДУ

Фрагменти партизанског дневника

На столу поред мене, док бележим овако без реда све оно што је требало од доласка у шуму да бележим, увучен дршком између две прљаве даске стола, стоји чудан цвет. Дао ми га је — ко зна зашто — Бора, комесар за исхрану нашег вода, који на другом, удаљеном крају стола, такође нешто пише. Питао сам га како се зове тај цвет са чисто белим бобицама великим скоро као трешње, тако чудним да пре изгледа као вештачки него природан. Није му знао имена. Ни наш водник, који такође, поред мене, нешто пише, не зна.

Међутим, у супротном углу велике сељачке собе у којој седимо, поред ормана за суђе, седи, бришући кашике, лака као дах, са дугим плетеницама, лепог благог лица као сви у кући, четрнаестогодишња Јагода — Јага. — Бисерак! — додајује нам звонко из свога угла. Она нас прати својим благим, интелегентним, задивљеним очима а очи јој заблистају кад јој се неко за нешто обрати. Опасио сам одмах при првом сусрету њену мирну али упорну радозналост и синоћ сам открио пред њом пушкомитраљез да га разгледа. Али показујући јој успавани митраљез, који је пламтео у толико сукоба, мислио сам на Београд, којим се вероватно данас шири задах пожара и лешева. Бисерак се бели крај мене и говори ми о нечем што је тако бескрајно далеко. Чини ми се каткад да га никад нећу достићи!

Корачам кроз дубоко блато и локве до колена путевима наше Србије, са четрдесетједним метком у фишеклијама, са прокислим руксаком који је толико пута био на леђима мог далеког друга, на Кетиним леђима. Мисао се увек ново враћа — и тада силом мислим на

Скелу, на Грабовац, на Лончаник, на Уб; на кишу и ветар, на муницију... Да ли би ме познала овако на блатном друму, с гротескним шлемом на глави, ишибаног сунцем и ветром, у одрпаном полусељачком-полувојничком оделу, с пушком о рамену, с уморним погледом управљеним напред, тамо где се друм губи, тамо где почиње онај живот о коме смо сањали толико година, онај живот у који незадрживо, упркос најстрашњим изненађењима, корача човечанство! О, како бих хтео да јој из ове даљине пружим овај чудни бели цвет — о, како много цвећа треба доносити људима које ћеш можда сутра изгубити, које можда од сутра више никада нећеш видети!

Пре неки дан је у Београду образована „српска“ влада са Недићем на челу. Тај сламнати кукасти херој из имагинарних борби у Качаничкој клисури, тај јадни „војвода“ о коме непосредно после окупације пишу панегирике националсоцијалистички листови „Општинске новине“ и „Ново време“ — већ покушава мобилизацију против нас. Истовремено са његовом декларацијом и „седа старина“ Коста Пећанац издао је проглас у коме нам прети обећавајући нам смрт. У томе прогласу Коста Пећанац „гарантује“ Немцима безбедност комуникација кроз Србију и обавештава српски народ „да је покорен и да ту нема више шта да се чини“.

*

Синоћни покрет био је управљен према друму Ваљево — Београд. Пошли смо око девет часова увече, кроз ванредно светлу ноћ, преко влажних ораница, кроз од недавних киша полегле

кукурузе, преко блатних сеоских путева и проређене шумарке. Ту и тамо, далеко, одјекивао је лавез паса. Бела, сребрна месечина вејала је кроз шумарке и кукурузе. У даљини, јако далеко, зеленеле су се фантастично светлости Авале. Те светлости наговештавале су Београд, тишину уснулог града, тишину слободе, слободну тишину, тишину која се слободно смењује са ватром и буром, наговештавале су далеког друга... Ми смо волели да идемо кроз ноћ, ми смо много ишли кроз ноћ, али те ноћи нису никада биле тако потпуне ноћи, та тишина никада није била тако слободна тишина. У дну тих ноћи увек је светлуцао бајонет терора, цев реакције. Па ипак, били смо поносни на те ноћи јер смо знали да ће се и ноћ ослободити, да ће тишина бити тишина и слобода — слобода.

Мокре гране прскају нам лице. Корачамо један за другим у потпуној тишини. Пред нама, кроз кукурузе, између ретких стабала шумарака назиремо, час ту час тамо, нашу претходницу.

... Враћамо се, задихани и срећни. На друму Ваљево — Београд од пре пола сата не постоји један мост. Сутра ће стати камиони, аутомобили, брзи немачки курирски мотоцикли. Било је лепо разбијати пршљен по пршљен, кидати ребро по ребро моста на сребрној месечини. Срећно: — поздрављали смо тешке дрвене спојнице спуштајући их низ воду. Није само мени било први пут да учествујем у рушењу моста. Да бисмо спајали, да бисмо спојили морамо рушити, упркос смрти.

Кад смо прикупили леву и десну заштитницу и пошли, становници недалеког кућерка, пробуђени нашим брзим радом на мосту и дозивима главне групе са заштитницама, стајали су наслоњени на ограду, још сањиви али радосних лица, и нудили нам спремљену воду да се освежимо. Тога тренутка, срчући хладну бистру воду из великог земљаног суда сетио сам се скоро свих оних сусрета са Србијом која нас воли, топло и меко као мајка, топло и чврсто као отац.

*

Мртви Кокин Брод тамо преко Увца, обасјан топлим поподневним сунцем. Цела околина логора опасана је клисурама које кривудају и губе се у дубини. Дозиви из далека, отегнути сељачки дозиви. Полако обилазим са Драганом ивицом клисуре, пољем, шумарцима, наше положаје. Још један празник, још једна недеља. Личили бисмо на мирне сељаке, да нам за појасом нису револвери. Поподне би личило на једно обично далеко сунчано поподне, да из даљине не допире, већ од јутра, интензивна топовска паљба.

Немци трпе пораз за поразом. Према данашњим вестима с наших фронтана пао је Обреновац, око кога смо се тако дуго борили. Треба се пробити, треба отићи, треба поћи тамо, преко Обреновца, Београду. Знам, опкољен је митраљеским гнездима, барикадама, заседама хитлеровских бандита. Али је опкољен и живим снагама народа. Мој град, који сам осетио да волим у тренуцима кад су га растрзали, живого растрзали крвави нокти немачког фашизма, мој град кога месецима виђам само у болним, чудним сновима. Где је мој град, далеки, бескрајно далеки град мога детињства и младости, мојих пролећа и моје некадашње меланхолије, град крви, град борбе, град сна. Ако се вратим у тај град, ако се уопште вратим — биће то почетак почетка. Колико гробова ћу наћи! Колико грозе.

Са боловима, кроз болове — почиње нови живот.

*

На нововарошком сунцу, док се зуби заривају у бело месо јабука, тај почетак личи мало на гротеску. У штабу нововарошког батаљона сазнао сам да је агитпроп тамо смештен у бившој жандармерији.

— Где је агитпроп? — упитао сам на улици једног партизана.

— Шта? — гледао ме је у чуду партизан.

— Где је жандармерија? — објаснио сам му своје питање старим језиком и он је схватио.

У згради агитпропа, бивше жандармерије, још су се свуда опајали трагови

боравка Мусолинијевој полицији. Ту су наши пробали неки скеч.

Колико болова, колико крви је требало да би од жандармерије постао агитпроп.

Колико борби, колико ужаса је требало да би се место псовки фашистичких полицајаца у тим још прљавим просторијама зачуле и несметано одјекивале пркосне, полетне, победне речи слободе.

Почињемо.

Расте дан, сунце расте, ускоро ће преорана земља почети да се пуши. Санцаче, здраво!

Из ове ниске сељачке собице изнад Кокиног Брода, поред светлости малог фењера који с муком, почађавео, чкиљи, са својим голим снежним брдима и дивљим клисурама, са својим непроходним шумама и завејаним селима кроз која одјекују вековне гусле — Санцаче — здраво!

Тамна је, подмукла је санчачка ноћ — осматрачи — пазите! Затворени су капци на прозорима ове собице, затворено је сунце у овој собици: партизани. Још мало па ће сванути.

Јуче сам примио дужност комесара у Другом посавском батаљону, Београдском. То је батаљон који се борио најближе Београду. У борби на Сјеници имао је око тридесет другова избачених из строја.

Слама по поду, угашена пећ у углу собе, слаба светлост сијалице. Пред покретом смо.

Говори се да крећемо за Србију.

*

Изнад Залуковика, изнад Плоча, високо изнад Босне, на сунцем обасјаном друму стигли смо до места где су Немци изненадили једну нашу колону, зимус, кад су извели своју офанзиву. Из колоне ме је изненадно викнула другарица санитарка, стари, посавски борац. Носила је у руци зелену, мокру крпу, којом је узбуђено махала:

— Твоја кошуља! Видиш, ту је погинуо Жоја! Зар је не препознајеш! Погледај! Погледај боље!

Загледао сам се у мокру зелену крпу, изрешетану, отрцану, упрљану блатом,

подигнуту из локве која је настала од истопљеног снега — и препознао сам моју кошуљу коју сам дао Жоји још тамо, у Посавини.

Колона је застала. Друм пред нама нестајао је иза окуке, био је пуст, тајанствен — Жоја је био ту негде, невидљив, насмешен — много се био обрадовао кошуљи.

И сетио сам се оне луде ноћи у Каони, кад је Жоја сазнао да му је запаљена кућа. Јесен је била, јесења ноћ. Из полумрака једва осветљене собице, кроз дувански дим, блистало је изражајно, радосно Жојино лице.

Нестао је, ишчезао са друма којим смо прошли — али његово лице није нестало са света. Иструлеће, ишчезнути зелена кошуља на друму за Хан Пијесак, ткиво ће се распасти и измешати са босанском земљом, али то ће лице остати, његова борба и његова крв ће остати да плоди, да ствара, да израста из босанске земље један друкчији, један бољи свет.

— Доћи ћу код тебе, у Београд, и седећемо дуго, и разговарати...

— Да ли ћемо се видети? Ко зна ко ће остати жив! Хоћеш ли доћи у Посавину онда, кад се сврши борба! Не, знам да нећеш!

После се дуго нисмо видели. Онда је дошла Нова Варош. Ту смо се, разуме се, срели.

У малој, ниској кафаници, као у цивилном животу, седели смо и дуго разговарали, исто онако као што је требало да разговарамо у Београду — о старим борбама, о сунчаној, житној Посавини, о прошлим, заједничким данима кад је он био командир а ја комесар чете.

Држао је своју јаку сељачку руку на моме рамену, а другом гестикулирао, и блистао очима.

На лицу су му се видели трагови преживљених напора.

Носио је спортску зелену кошуљу чије смо остатке нашли овде, на друму, месецима после његове погибије.

*

Летња ноћ, тишина летње ноћи обмотава, умекшава звуке клавира, али се тон пркосно издиже као ослобођена

Сл. 1 — „Мајка“. Гваш. Рад Пиве Караматијевића.

рука и искрсавају ликови, пролазе градови, села, простори, пролази прошло, пролази неповратно, пролази пустош и смрт, и речи, и осмеси, и кораци које више никада нећемо чути.

Каткада машем мом далеком другу — Тригонометру. Сада је потпуно сам тамо у висини, изнад белог камења, изнад наших борби у предзорја овде доле, изнад мене. Осматра шта се догађа код Купреса, код Бугојна, код Ливна — Шуица је пала неколико часова пре наше борбе за Дувно. Осматра море, осматра небо, стрчи као успомена, као опомена. Осматра слободу, мој далеки друг.

Можда ћу већ сутра бити далеко од овог градића, шибан кишом, тугом, или обасјан радошћу, или на челу дугачке, тамне колоне кроз фантастичне облике и боје ноћи. Твоја тишина, твоја пркосна тишина, ти, с тобом смо сковали план чије остварење озарује наша лица још светлијим поносом него кад смо га први пут заузели. Видиш ли моју сти-снуту песницу крај сунцем опаљене слепоочнице — поздрав слободе, поздрав јединства, поздрав победе! Знам да си са стрепњом гледао у таму за нама, док смо силазили ка градићу. Знам да си са мржњом слушао јетку митраљеску ватру која нас је дочекала. Знам да си победнички, само за тренутак, погледао још топли леш попреко испружен преко празног друма, леш с пробијеним шлемом и лобањом до пола разнесеном од нашег рафала — крвави знак једног слома који долази, неизбежан као смрт. Проћи ће још много дана, још много крвавих предзорја — можда ћеш опет гледати запаљена села под собом како пригушено горе у ноћи као Малован — а када се све сврши, ако се не стопим са овом земљом, сретћемо се и поздрављу те старим партизанским поздравом да се сетиш овог шумног ветра, простора, мора и великог сна човека. И видећеш мога далеког друга — можда већ мртвог борца — и показаћеш му своје даљине, своје камење и своје небо. И ћутаћемо, бар ти и ја, и то ћутање ће бити речитије, бурније од олује.

*

Ветар шуми у оскудном врбаку под

самостанским прозорима, хуји у висинама, витла обилну прашину голим, пустим улицама кроз које прође по неки војник. Јесењи ветар.

Пристижу херцеговачки батаљони. Предајемо им дужност.

— Тамо је Конгора, а тамо — Цебара. Овде Коло. Овде држите једну чету. Овде распоредите батаљон...

Оловка се миче по карти, путеви се гранају, простори се шире — север, треба ићи на север, зар не! А онда, на исток, у нашу Србију на истоку. Где је наша Србија! Нема Србије, нема истока — како су свирепе ограничене ове секције — не видим ни једну улицу мога града, ни једну улицу моје младости, ни једну улицу моје страве, ни један дрворед мога сна. На капи ми је црвени, пркосни знак слободе, на ногама баканце беле од прашине друмова који немају краја. Црвени се вино у чаши крај раширене секције, тужно вино, вино туге — другови, испијам ову чашу за Србију, за слободу, за радост! Ми носимо Србију, ми смо Србија, како смо далеко однели Србију! Испијам ову чашу за Србију, за исток, за људе — да сви људи буду обасјани сунцем, да живе, да снажно дишу, да нађу далеку, чудесну Србију на истоку! Испијам ову чашу за Тригонометар, за сан, за белу прашину друмова који воде у слободу!

Ветар хуји голим ходником. Расипно капље жути восак са дебелих свећа. Нека — нека клавир исплаче своју последњу тугу. Нека сва згаришта крај којих смо прошли узвитла овај ветар туге за далеким градом, ветар заборав. Нека сва уништена станишта без људи и изгубљени, безимени људи без станишта, крај којих пролазе наше уморне, прашне, поносне колоне — ишчиле у магли, у тузи тих звукова, да на душу падне заборав, да човек буде миран, чист и светао као Тригонометар изнад благо заталасаних златних житних поља.

*

Покошени пропланци, четинари, мирис борова. Суво лишће, прохладан ветар, облаци — рана јесен, рана туга. У даљини Модри Кук, модар, загонетан. Септембар! Септембар! Како су да-

леко широке, септембарске, сунчане улице мога града. Пролазе облаци, пролазе дани, пролазе животи. Ово су пропланци Србије. Како се много помиње Србија, како се много мисли на Србију сада, кад долази јесен.

Девојке овде ките наш противтенковски топ белим, везеним пешкирима, брижљиво плетеним чарапама из својих удавачких сандука. У батаљон долази омладинац из Тичева:

— Ви немате воде овде. Наша група снабдеваће вас у току ноћи водом. Овде је омладина свесна, повезана. У Крајини тек да видите. Али и овде...

Дуго гледам озбиљно ведро лице које се једва назире у благој вечери. Ту смо, на прагу слободе, на прагу будућности. Фашистички авиони већ четири дана бомбардују Тичево. Глас овог омладинца надјачава хуку фашистичких мотора, смртоносни удар експлозија.

Сада је тишина, нема авиона цео дан. Само ветар над нама шуми. И прикрада се, наилази јесен.

Јуче смо, после дуго времена, после читаве једне вечности, чули далеку тутњаву топова. Већ више од десет дана чекамо две личке бригаде да заузмемо Грахово, али оне никако не долазе. Данас смо добили први званични извештај о паду Јајца. Између осталог, како јављају, заплешено је преко тридесет тешких митраљеза и преко сто пушкомитраљеза.

*

Долази јесен. Улазимо у октобар. Хита нам се. Можда ове јесени нећемо стићи у Србију. Па ипак, треба бар у пролеће прећи Дрину. На овим висоравнима, у белим колима девојака, међу стадима која се увече, са заласком сунца, враћају у торове, ваљајући се кроз сумрак као вуна, личимо на нека ратничка, спартанска племена која се спремају за отсудни дан освете, када ће сићи у долине и донети казну и слободу.

Букови шумарци на Шатору помало се већ црвене. Суво лишће шушти, пршти под нашим ногама. Испраћамо, дуго пратимо погледом караване коња које свакодневно одлазе за Дрвар, по следовање. Тамо, даље, иза наших леђа, на

ослобођеној територији, оправљају се пруге, подижу се мостови, набијају друмови. Да бисмо градили — ми смо рушили. Треба болница за рањене борце, треба шећера, витамина за фронт. У борбу, кроз борбу, мења се лице човека, мења се лице света.

Требало би кренути, са овим рукописом у војничкој торби, преко ораница, кроз позната предграђа, у родни град, проћи сунчаним, мртвим улицама, позвати све људе, сву децу на сунце, под плаво небо, да дишу, да се греју на сунцу, да гледају у плаво небо. Да оздраве. Да оживе. Да се пробуде. Да се исправе једног јутра, чисти као четинари, као Гат са кога је ветар збрисао сву крв, да подигну беле, светле мостове за човека који се још није родио, који се рађа.

Чудна је, необична тишина. Доћи ће дан када се на свету неће чути ниједна експлозија мине, ниједна граната, ниједан пуцањ пушке. Доћи ће дан када над рукописима, над забелешкама човека неће хучати ниједан убиствени мотор, када ће рукописи, забелешке човека живети свој фантастично лепи живот без страже, без оружја. Чуће се хујање ветра, шум таласа, смех, радосни дозиви, прелиставање књига. Чуће се хуктање локомотива, ударање лопте о земљу, тихи, лагани кораци по белом шљунку паркова у сутон. Чуће се жита Србије, како шапућу, чуће се глас, радости глас човека на пропланицима слободе.

Раме уз раме, човек до човека, стојимо чврсто на граници. Иза наших леђа су слободне планине, реке, мостови. Испред нас — свет у распадању, подмукла смрт, зрно спремно да се зарије у срце, у врат, у поносно чело. Снажно дишу груди, пролазе олујни дани, сунце се упорно пробија кроз густе облаке — не, јесен се не прикрада, јесен цела плаво небо, стреса и повија стабла, бурна, црна јесен.

Стојимо чврсто на граници. Осматрамо... за смех, за прелиставање књига, за беле мостове, за сунце.

Велики сан човека изнад гробова и ужаса.

*

Сл. 2 — „Колона у маршу, ноћу“. Гравира. Рад Пиве Караматијевића.

Километар за километром одбацује нас мала железница кроз густе шуме. Хукте две локомотиве. Безброј пушака стрчи из композиције — огромна, бодљикава гвоздена змија вијуга све брже, поред спаљених, опустошених људских насеља. Бригада је у покрету. Са топовима, са бацачима, са штабовима и политодјелом, са митраљезима и песницима, са својим казанима, писаћим машинама и заставама, са својом мржњом, са својим смехом и радошћу, све брже, све страсније. Север! Север! Окренули смо леђа југу, окрећемо леђа западу — још један окрет, још један осмех — из густих шума, тамо изнад равномерне, далеке тутњаве топова, угледаћемо, исто овако сунцем обасјану, светлу — Србију. Далека фатаморгана чили, опет се појављује и опет чили. Север! Север! Јесен у Србији! Јесен Београда! Широке улице, дрвореди у предвечерја, предграђа у чијој прабини деца граде своје чудне, фантастичне светове, оранице, брежуљци, пропланци Србије у јесен, са стадима у повратку, са чежњом двојница, са свечаним белим јесењим недељама.

... Буде се људи уснули на дебелим наслагама сувог лишћа. Шума одзвања од песме. Логорске ватре пламте, пуцкарају гране у пламену. Сутон осваја шуму.

Скупљамо се око ватара, над којима се црне велики котлови. На ивици шуме, у каменом усеку, скоро неприметан, чека наш воз.

Топови у даљини још увек туку.

*

Кроз тичевске магле, преко олујних, завејаних превоја динарских масива, пустом, чудном питомином обала Цетине — на домак мора чији дах доноси бура — корача бригада... Виоре се на леденом ветру крајеви дотрајалих шињела — усташких, италијанских, немачких, југославенских, вијоре на ветру крајеви ћебади којима су људи огрнути, виоре праменови косе девојака — бораца. Задихане ћутљиве, пробијају се колоне, дугачке колоне батаљона. Камен по камен, корак по корак, друг за другом. Пушчане циви каткад, кад се сунце про-

бије кроз облаке леда, блесну и угасе се, као да се притаје. Противколац час уз колону, час далеко иза ње, скакуће преко непроходног оштрог камењара, нагиње се час на једну час на другу страну, сустиже колону, застаје, опет је сустиже. Дах људи је топао, видљив. Коњи се пуше. Ретко се чује глас, команда. Само ветар, ветар који се сурвава са белих, снежних врхова, ветар који звижди на оштрим ребрима планине, и стално, монотono одроњавање камења под ногама у покрету.

Ликови, судбине, снови! Безброј ликова, безброј судбина, безброј снова корача, напред и увек напред — бригада је монолит, бригада је лавина, бригада је бујица истопљеног челика — ништа је не зауставља. А ако се осврнеш — видиш борове Златибора, сунцем обасјане пропланке детињства, топли, опојни смирај летњег дана у далеком граду младости — ако се осврнеш видиш Србију, радосну Србију свога сна! Како дуго путујемо, како далеко, и све даље, одмичемо од Србије — за Србију, за срећу све браће, за слободу свих људи!

Кроз тичевске магле, преко олујних, завејаних превоја динарског масива — корача Србија. Србија је лавина, Србија је бујица истопљеног челика — ништа је не зауставља на путу за слободу. На купрешки камен, на бункере Грахова, на бодљикаву жицу и пламени ватрени зид Ливна грудима удара Србија — за слободу. Груди Србије су велике — обухватиће цео свет. Груди Србије су камене — нема бункера који под њиховим притиском неће пасти! Груди Србије су пламене — обасјале су све народе — нема народа кога тај пламен није загрејао!

Корак по корак, друг за другом, колоне за колоном. Противколац се нагиње час на једну час на другу страну преко непроходног оштрог камењара. Задихане, ћутљиве, пробијају се колоне, монотono се одроњава камен. Србија корача, све даље, Србија гори као буктиња, и води. Застају, падају, остају борци. Остају у тмини пред освојеним бункерима, у далеким маглама, шибани леденим, непознатим ветровима, — загледани у сунце, у сунце Србије, у сунце

слободе. А Србија корача. Корача све брже, све заносније, све победније — у слободу.

*

Био је исто овако сунчан, ведар дан. Шести април...

Прошле су две године.

Видео сам мој град како гори, видео сам наше реке како носе, како запљускују изнакажене лешеве људи, жена и деце. Видео сам стрељану, запаљену Посавину, беспућа Златибора, црвена од крви рањених бораца у отступању. Видео сам пустош санџачког збега, пустош и снагу, неуништиву снагу народа. Видео сам крв Романије, спаљену Босну, најбеднију издају на Дрини, као данас. Видео сам крвави камен слободе — Херцеговину, продану, распету, испљувану. Видео сам беле мараме, бела кола Крајине — кола борбе, кола радости. Видео сам како се рађа нова Далмација, — тамо на Цетини, на Динари, на Посушју. Видео сам мртве другове — колико мртвих другова — били су храбри, били су светли — маршују и данас с нама, певају крај великих логорских ватара — све су светлији. Видео сам мртва села, мртве оранице, мртве мостове, мртве колосеке — живот су угасили у најсвирепијим мукама — из лешева у распадању расцветавао се сунцу јабуков цвет. Видео сам белу крв Раме, грозу Неретве — опет сам угледао Дрину, подлу, мутну, прозирну као модри кристал, реку крви и реку слободе. Видео сам од лудила и глади избезумљене очи Покривеника. Видео сам белим пешкирима и тешким вуненим чарапама искићене хаубице народа — хаубице отете у заносу крајишких јуриша, у несавладљивом замаху пролетера — бомбаша. Видео сам наше пламене заставе. Виоре. Виоре.

Наступамо. У Босну, у Херцеговину, у Црну Гору, у Србију.

На новим рушевинама поново подижемо нашу слободну територију. Слободнију и већу. На новим рушевинама, у ово раскошно пролеће, цвеће са расцветаних обала наших река пада на косу, на рамена, на руке наших бораца.

*

Топли ветар доноси пожарне успомене, тугу. Тугу пространства, далеких врелих градова на јулском сунцу, тугу опустелог родног града у који ко зна да ли ћу dospети и када ћу dospети, мртве дрвореде, усијани асфалт, вечерњи жамор града. Треба наставити пут, дуг пут, страشان пут, пут радости и сна, болан, тежак, пут слободе.

Празно је, чудно празно око нас. Високо над нама њишу се витке, зелене гране на топлом ветру. Негде далеко доноси се одлука, разраста се велика, последња офанзива, офанзива рођена у крви одбране. Нема авиона, не тутње топови — ко зна где је већ Врховни штаб и немирне, продорне очи које нас све обухватају бригом и снагом — очи Тита, човека чија коса седи, човека који ће увек живети — и у овим беспућима, над овим пожарним данима и ноћима — и онда, када његово тело, када наша тела давно не буду дисала.

Празно је, пустошно око нас — мало нас је — рањеничка и тифусарска колона већ силазе полако низ Кљештане, ка Дрињачи. Чврсто стежемо пушке.

Пожар за пожар!

Смрт за смрт!

Крв за крв!

Сунце је над Соколовином. Дугачке сенке дрвећа пружају се над колоном у покрету.

Напред!

Певајте рањеници!

Певајте, тифусари!

Певајте, борци, бомбаша, пушкомитраљесци!

Из бунила рана и крви, из глади, заноса и јуриша, из траља наше одеће, из ових старих пушака, из продорних очију Тита зрачи радост слободе, сан победе, смех борбе која се завршава. Ово је тишина пред скок, пред јуриш, пред завршни, победоносни јуриш.

*

Данас смо сахранили Светка Токановића младог, тврдог Бирчака, старог бригадира. Пратећи вод штаба бригаде опалио је почасни плотун из пушака у ветровито, облачно небо. Рањен је синоћ, тешко, приликом покушаја четника попа-Саве да се пробију до наших

положаја. Лежи крај плитке раке, плиће од пола метра, на провизорним носилима, бледожут, на сунцу, на ветру немирне Требаве. Бацамо по грумен земље на тело, пажљиво као на живо, спуштено у раку, покривено дотрајалим војничким ђебетом.

Један гроб на највишем врху Требаве, над бескрајном замагљеном даљином. Још један гроб.

Шума шуми.

Крв.

Крв на каменим беспућима Прења. Крв у олујним гудурама Динаре. Крв на поцрнелим снежним пртинама Дурмитора. Крв Гата. Крв под јесењим дрворедима нашег града, наше горке радости, наше смрти и слободе. Крв у прабини друма Шујице — Дувно. Крв Ливна. Крв Посушја. Црна крв. Црна прашина.

Шуми шума.

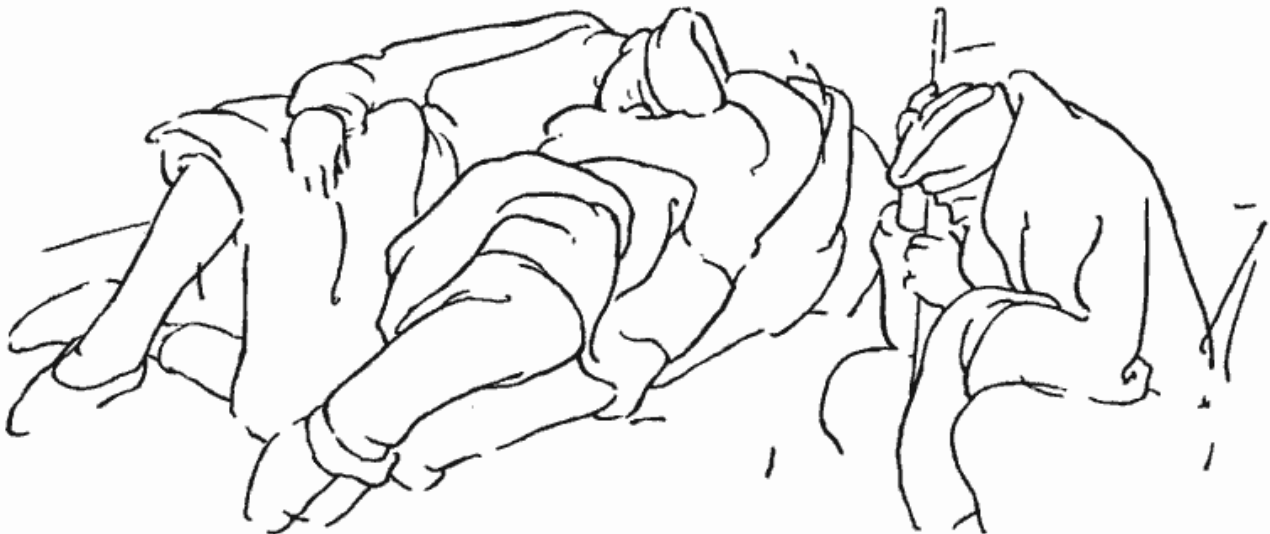
Нема хоризонта. Раван је привукла небо — на највишем врху Требаве уздиже се од јутрос хумка, и гроб плићи од пола метра. Крај нас промиче маглена Раван, полако се креће Требава, пустошно, безљудна Требава на сунцу. Крај нас нестају дани у прабини путева, у хладним, језовито непомичним звездама Великих Кола, које смо толико пута гледали у светле августовске ноћи. Крв се претворила у прашину, очи су пале и угасиле се као далеке звезде.

Звезде падају, августовске звезде.

Крв је шикнула, из врата, из главе, из груди. Уста су се напунила крвљу. Тело је задрхтало, последњи пут. Чело је пало у крваву прашину — нема звезда, нема неба, нема августовске ноћи — мрак је тоталан, слан као крв. И нема поласка, нема успомена. Очи су полупатворене, непомичне. Далеко негде у градовима запалиле су се светлости, и дрвореди кестенова, младих кестенова, зашумели су лишћем — у прабини путева, у колони неко је за тренутак застао у ужасној слутњи, кроз експлозије тешких мина и хаубичких граната као да се одједном зачуло неко име, тако знано, људско име.

Шуми шума. У гробу над Требавом, над замагљеном Равни, над простором и временом — и метци звижде поред чела. Поред груди, над главом...

Ноћ је олујна, ноћ 15—16 августа 1943. Западно небо устремило се као огромни црни талас. Одбили смо последњи очајнички јуриш на наше положаје. Ноћ носе ледени црни ветрови. Стубови прашине аветно се ковитлају путем. Црна мрена све брже прекрива огромно жуто око месеца. Помрачење је потпуно. Требава се сурвава у Раван, у црну, ледену даљину — тамо је Сава, сребро Саве, тамо су градови кроз које нисмо прошли, чијим улицама нису одјекнули наши чудни, радосни кораци. Ветар ми заплъускује ледено чело. Море! Нарцисова поља, бела, чедна нарцисова

Сл. 3 — „На одмору“. Туш. Рад Пиве Караматијевића.

поља попрскана крвљу умирућих бомбаша. Стада у повратку. Ноћни трамваји звоне, звоне кроз заспале градове, кроз Београд. Једра. Једра на маестралу, једна рука, једно сунце, један осмех, један талас, један крик. Кржљави, прашни сунцокрети предграђа — туробна сива даљина у недељу. Облаци. Врхунци. Злато јесени. Последњи, ледени, камени осмех човека.

Мртви! Откопајте мртве, откопајте човека! Његов врат, његове усне, његове груди, његове очи — његове звезде! Руке човека! Труле руке на путу, у прабини, руке сна, руке страве, руке ужаса! Руке мрака! Руке ноћи! Руке под гранама младих кестенова, руке на белом таласу, руке на цвећу, руке у благе пролећне вечери, руке које радосно машу на перонима повратка — тужне, опуштене, стрељане руке човека.

У нашој болници у Груму нашао сам Свету, борца мог батаљона, који ми је потврдио вест коју сам чуо у Барију: да је Драган погинуо.

Зато, већ годину дана, на моја писма није стизао од њега никакав одговор.

— Било је тада, у Бугојну, двадесет четири пролетера са нама. Сви су се јавили у бомбаше. Четири пролетера је погинуло. Драгана је погодило право у срце. У тренутку је био мртав — пао је без речи. Гроб му је на Врбасу — до-

бро знам где му је гроб — сахранили смо их чим смо ослободили Бугојно — говори ми, неколико дана касније политички комесар наше поморске базе у Монополију, раније један од руководилаца Седме крајишке бригаде, која је учествовала у борбама за ослобођење Бугојна после Пете офанзиве.

Бол брата и понос борца у његовим речима боре се, и коначно сједињују.

*

Ноћу дозивају, панично и отсудно дозивају возови а мртви сиви таласи мора шапућу горке, горке речи пустоши и смрти. И трепере далеке светлости родног града, и мртви леже са пробијеним лобањама, деца, дечаци мртви машу из заслепљујуће сунчане светлости, из благе ведрине једне пролећне недеље које нема, која је у овој крви, која је у овом пепелу, коју више никада нећемо наћи.

*

Како је црна моја земља на сунцу Италије. Како су непрегледне рујне моје земље у сенци ових шарених фасада на мору, у грчевима ове даљине, у распуштеној, крвљу слепљеној коси, у угашеним стакленим очима човека.

Ићи! Ићи! Врати се са овог сунца, на гробове и на пустош, у пламен последње битке, у последње јурише за слободу, за Београд.

Сл. 4 — „Колона у маршу“. Туш. Рад Пиве Караматијевића.

POUR BELGRADE, POUR LA LIBERTÉ
Extraits d'un journal de partisan

M. MINDEROVIĆ

Ces fragments sont extraits du journal de guerre de l'auteur, alors partisan, commencé en 1941 au village de Joševa, dans la Posavina, dans un petit détachement de partisans, qui venait à peine de naître, et terminé dans la Vingt-sixième Division Dalmate, moderne et bien organisée. L'auteur a écrit son journal dans les conditions difficiles de la lutte, pendant les combats et les repos entre deux batailles, dans le Bataillon de Belgrade où il était commissaire politique, puis dans toutes les autres unités dont il lui arrivera de faire partie.

Dans ces extraits, on ne trouve que quelques suggestions, un certain nombre de

détails, aussi, sous forme de rapports concis, tout comme des prises de position, sur les grandes batailles de notre Guerre de Libération Nationale et de notre Révolution Nationale et les pensées les plus intimes de certains personnages.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — «La mère», gouache, par Pivo Karamatijević.
Fig. 2 — «Marche de nuit», gravure, par Pivo Karamatijević.
Fig. 3 — «Le repos», par Pivo Karamatijević.
Fig. 4 — «Colonne en marche», par Pivo Karamatijević.

